

Rezaei, Reza(responsible author) Email: rrezaei@lihu.usb.ac.ir
Assistant Professor of Arabic Language and Literature Dept, University of
Sistan and Baluchestan,Iran

DOI: 10.22111/jllr.2021.35838.2812

The Thematic Coherence and the Components of Grief
Originality in Elegy
"A Case Study on Mutanabbi's Elegy in Mourning for Abu-Shuja
Fatik"

Abstract

Qasida is a semantic poetical collection bearing messages and components that distinguish the thematic character and the tone prevailing on the contexture of the text. The distinguished poet of the fourth century (in the Islamic calendar), Mutanabbi's Qasida in mourning of Fatik is a salient example of elegies, in which the originality of grief could be analyzed and nailed down based on its intra-textual components. The originality of grief is a point raised in all Mutanabbi's elegies as a core question. The purpose of this article in analyzing the context is to represent and highlight the intra-textual components that could determine that a text - as a stand-alone semantic unit - is capable of explaining the tone prevailing in the texture of Qasida. Results of the research indicate that the verbal and contextual elements that exist in the text of a qasida, include dynamic components that not only have facilitated the evaluation of the originality of grief, but also are generalizable and implementable on similar instances. The qualitative

continuity of the components has turned the rational satisfaction and the semantics latent in Qasida's letters and interpretational forms to a coherent text that is rich in sincere intimacy and is away from the suspicion of formality.

Keywords: Fatik Lamentation, Mutanabbi, semantics, intra-textual components, coherence and originality of grief

1- Introduction

The Qaṣīda (ode) is an orderly and collective semantic piece of poetic writing bearing messages and elements that distinguish the thematic character and the tone prevailing on the contexture of the text. The distinguished poet of the fourth century (in the Islamic calendar), al-Mutanabbi's Qaṣīda on the death of Abu Shuja Fatik, is a salient example of elegies, in which the originality of grief could be analyzed and investigated based on its intra-textual elements. The various viewpoints of literary criticism in the 20th century can be divided into two distinct approaches: (1) text-based and (2) intratextual. The traditional method was studying and discussing the literary work through the outside world and the author's life.

Another approach is called intertextuality, which forms the center of the works of structuralists and formalists. In this particular approach, the importance of the text itself overrides that of its intratextual elements. There exists the belief that some authors have expressed ingenuine feelings and emotions in their lamentations, not out of sincerity but duty and obligation. The present aim seeks to highlight and expand the intertextual elements by analyzing the literary work, the objective of which is to establish that the text, as an autonomous semantic unit, is capable of determining the ruling nature of the Qaṣīda's context.

2-Research methodology

A) Comparison of one eulogy with another, taking into account necessary requirements.

B) Respecting the autonomy of the text as well as trust in a uniform text, the prerequisites of this include following criteria and rules that ensure the validity of inference gives credibility to the paper. The study at hand has used the second method to validate and evaluate the genuineness of the grief expressed in the literary work, based on the thematic elements of the Qaṣīda. The thematic and structural elements were first identified then analyzed. The study's results were deduced from the analysis of these collected data.

3-Discussion

Thematic elements compose a hidden treasure employed by the poet to express his viewpoint, line of thinking, and emotional standpoint to the reader. Any inference from or judgment on the text is made possible and validated by these elements. In order to distinguish the coherence and the genuineness of grief in the Fatik elegy, the following elements in the text have been studied, various semantic aspects have been taken into account, including technical, artistic, and thematic: 1) the state of the documents, 2) structural reasonings, 3) reverence and veneration, 4) the continuation of Dhikr, and 5) digression.

The analysis and final conclusion on the genuineness of the grief in the elegy have been attained based on the quality of the aforementioned elements in the text.

The varying inflectional structures in the text, various syntactic forms, and meaningful rhetorical context have made it possible for this eulogy to implement disguised subtleties to convey its illicit and implicit messages; this is indicative of the fact that the goal here is not only the conveying of the message but how the message is conveyed and through what means is even given a higher priority.

The eulogized friendship has a distinct nature in the poet's interpretations. The text's portrayed images, interpretations, and qualifications all contribute to forming an image of an individual with immense prowess and eminence. The interpretations glorify the individual portrayed, while the qualifications enjoy authoritative rhetoric despite their masterful concision. The element of continuation of Dhikr is apparent in all 45 verses of the eulogy, from the beginning to the end, uninterrupted, throughout the entire poem and in various forms and expressions, each with their own particular distinction. Digression can be said to be the portrayal and presentation of a grandiose prospect of the scene and an artistic attempt to rever and glorify the eulogized person.

4- Conclusion

The analysis of intertextual elements which create this Qasida's thematic coherence concludes that the poet chose logical persuasion over emotional stimulation. By highlighting the individual's privileges on various discourse and artistic levels, the poet elevated him to a status worthy of praise and reverence. The utilization of linguistic devices, along with a dignified style and approach and a keen perception authority, have played the greatest role in the soundness of the text's context and communicating the poet's intended meaning. The analysis and exploration of the text's grammatical elements revealed that there exists more in-depth hidden messages and meanings in the interpretive sayings and depictions than what it might suggest on the surface. The text's Semantic and rhetorical structure contained subtle secondary meanings that in addition to indicating reverence and glorification, kept the remembrance of the eulogized person alive and dynamic in the horizontal and vertical contexture of the text. The element of digression, employed in a comparative approach, had made the eulogized person's virtues seem unique and special. The structure of the verses and the formation of the words in the elegy was accompanied by such subtlety

that makes one think they are dealing with a cosmological argument, an argument in which the premise was set up in such a way that would eventually inevitably choose discourse for logical inference. Based on the analysis of the intertextual elements, the genuine grief theme that is greatly rooted in the elegy under study here is not the result of an emotional overflowing or other means often used in this genre of writing but is due to rationality that springs from the poet's sincere reflections on the matter.

References

1. Asvar, Moosa. **Chakame haye Motanabbi**. Edition 1, Tehran: Hermes, 2005.
2. Bostasni, Foad afram. **Almajanei Alhadise** 3st, Beirut:
3. Dar almashreq, 1986.
4. Daad, Sima. **Farhang Estelahat adabi**. Edition 7, Tehran: Morvarid Press, 1980.
5. Fakhori, Hanna. **AlJaame Fee Tarikh Aladab alarabi**, Edition 3, Qom: Manshoorat e Zavelghorba, 2000.
6. Farrookh, Omar. **Tarikh Aladab Alarabi**. Edition 5, Lebanon: Daar Alelm Lelmalaein, 1968.
7. Ghazvini, Khatib. **Aleizah Fee Oloom Albalaghe**. Correction By Alkhafajei, Beirut: Alsharekat Alalameiye lelketab, 1989.
8. Jeusei, Salma Alkhazra. **Alettejahat Va Alharakat fee Alsher Alarabi Almoaser**. Tanslated by: Abdolvahed lolova, Edition 1, Beirut: Markaz derasat Alvahdat Alarabeye Press, 2001.
9. Mirhajei, Hamidreza & Maramai & Amanei. **Karbord e Manashenasi Asle Taadol Tarjeme**. Journal Arabic Literature, University of Tehran, p.p137-164, vol.2, no3, 2011.
10. Motanabbi, Ahmad Ebn Alhoseyn. **Divan**. Exp Abolbagha Okberei, Correction Saghgha & Abyarei, Lebanon: Daar Almarefe, No date.

11. Nazemeyan, Homan. **Az Sakhtargaraei Ta Ghesse**. Edition 1, Tehran: Amir Kabir University Press, 2014.
12. Rezaei, Reza & Mohamad sheikh & Ferasat Askarei. **Sedq va kezbe Atefe dar Marseyehaye Motanabbi**, Journal of Lyrical Literature researches, p.p:45-60, Vol.13, No25, 2015.
13. Rezaei Haftadori, GholamAbbas Hasanzade Nayyeri. **Sharhe gozide Divane Motanabbi**. Edition 3, Tehran: University of Tehran Press, 2010.
14. Zakerei Manesh, Omid. **Tahlile marseye ghanaei**, Journal of Lyrical Literature researches, p.p:67-86, Vol.16, No31, 2018.
15. Zeyf, Showghi. **Alfan Va Mazaheboho Fee Alsher Alarabi** , Egypt: Dar Almaaref, 1960.
16. Zowzani, Hoseyn Ebn Ahmad. **Sharho Almoalaghat Alsabe**. Pishavar: Rasheideye, 1990.

پژوهشنامه ادب غنایی دانشگاه سیستان و بلوچستان

سال ۱۹ شماره ۳۷ پاییز و زمستان ۱۴۰۰ (صص ۱۳۴-۱۱۹)

انسجام مضمونی و مؤلفه های اصالت حزن در مرثیه

"مطالعه موردی مرثیه متنبی در رثای ابوشجاع فاتک"

۱- رضا رضایی

DOI: 10.22111/jllr.2021.35838.2812

چکیده

قصیده یک مجموعه منظم معنایی و حامل پیام ها و مؤلفه هایی است که ماهیت مضمونی و روح حاکم بر بافت متن را مشخص می کند. قصیده متنبی، شاعر متمایز قرن چهارم در رثای فاتک، نمونه ای برجسته از مرثیه هایی است که اصالت حزن در آن به استناد مؤلفه های درون متنی اش قابل تحلیل و واکاوی است. اصالت حزن نکته ای است که در تمام مرثیه های متنبی به عنوان یک سؤال اساسی مطرح است. هدف مقاله که با روش تحلیل محتوا انجام شده، بازنمود و برجسته سازی مؤلفه های درون متنی و تبیین روح حاکم بر بافت قصیده به عنوان یک واحد مستقل معنایی است. نتایج تحقیق نشان می دهد که عناصر گفتاری و محتوایی موجود در متن قصیده متضمن مؤلفه های پویایی است که نه تنها سنجش اصالت حزن را میسر ساخته است بلکه قابلیت تعمیم و اجراء بر مصادیق مشابه را هم دارد. استمرار کیفی و کمی مؤلفه ها، اقناع عقلی و معانی نهفته در الفاظ و صورتهای تعبیری قصیده را به متنی منسجم مبدل ساخته که از صمیمیت صادقانه سرشار و از شائبه تکلف بدور است.

کلید واژه ها: رثای فاتک، متنبی، معنا شناسی، مولفه های درون متنی، انسجام و اصالت حزن

۱-مقدمه

در نقد ادبی معاصر برای تحلیل اثر ادبی رویکردهای مختلفی به وجود آمده است. گروهی

۱- استادیار گروه زبان و ادبیات عربی دانشگاه سیستان و بلوچستان Email: rrezaei@lihu.usb.ac.ir

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۵/۲۷

تاریخ دریافت: ۹۹/۱۱/۱۹

از ناقدان اثر ادبی را محصول شرایط اجتماعی می دانند و در نقد آن به قوانین حاکم بر جامعه و تاریخ توجه می کنند. عده ای دیگر هنر و ادبیات را محصول ذهن و عواطف هنرمند می دانند و از روش های روان شناسانه و روانکاوی بهره می گیرند. برخی نیز هر دو عامل را دخیل می دانند. به بیان دیگر می توان دیدگاه های نقد ادبی قرن بیستم را به دو گروه رویکردهای فرامتنی و متن محور تقسیم کرد. بحث و بررسی اثر ادبی از طریق جهان خارج از متن و زندگی پدید آورنده اثر در دیدگاه های سنتی شیوه معمول بوده است. پرداختن به شرح حال، گزارش اوضاع تاریخی و توجه به تحولات اجتماعی که شاعر را احاطه کرده است نقشی اساسی در تحلیل بارویکرد فرامتنی دارد. رویکرد دیگری به نام رویکرد درون متنی وجود دارد که اساس کار ساختار گرایان و شکل گرایان را تشکیل می دهد. در این رویکرد خود متن در درجه اول اهمیت و عوامل فرا متنی در جایگاه دوم قرار دارد (ناظمیان، ۱۳۹۳: ۶۶). در توضیح مطلب باید گفت که مطالعات نوین زبانشناسی و استنتاجاتی که از رهاورد این مطالعات عاید شده است روشی را در اختیار ناقدان آثار ادبی قرار داده است که به استناد آن می توان خود متن را به عنوان یک واحد مستقل دارای هویت و شاکله ای دانست که در درون خود اسباب تعریف خود را دارد. این روش مطالعه متن ادبی که حاصل الگو برداری از روش های نوین زبانشناسی است باعث شد تا اولویت و توجه از مؤلف به خود متن منتقل شود. البته در برخی رویکردها نه مؤلف و نه متن بلکه خواننده، محور تحلیل متن قرار گرفته است (داد، ۱۳۹۵: ۴۷۶). دیدگاه متن محور معتقد است متن هستی مستقل و خود بسنده ای دارد و باید آن را به صورت عینی مورد بررسی قرار داد و از طریق بررسی و تحلیل عناصر سازنده متن و مناسبات درونی میان آنها به دلالت های اثر دست یافت. برطبق این دیدگاه شناخت ما از زندگی مؤلف ارتباط چندانی با شناخت اثر ندارد. به عقیده رولان بارت باید زندگی مولف را در جای خودش قرار دهیم و آن را پایه دلالت معنایی اثر نشناسیم (ناظمیان، ۱۳۹۳: ۶۹). تحلیل درون متنی با برخی از مفاهیم حوزه معنا شناسی هم ارتباط پیدا می کند. از منظر معنا شناسی قاعده کلی دیگری وجود دارد که بایستی الفاظ بکار گرفته شده در هر موضوعی مناسب معنا باشد (الجیوسی، ۲۰۰۱: ۴۷). در تحلیل قصیده متنی در رثای فاتک ضمن بحث از مؤلفه های درون متنی، برخی از این مفاهیم توضیح داده خواهد شد. هر متن به عنوان یک واحد مستقل در بردارنده مندرجاتی زبانی و محتوایی است. مؤلفه های درون

۱۲۱ | The Thematic Coherence and the Components of Grief Originality in Elegy

متنی حاصل درون متنی حاصل این مندرجات بوده و به استناد آنها توان تفسیر پذیری مختلف را پیدا می کند. مرثیه متنی شاعر برجسته قرن چهارم (۳۵۴-۳۰۳ هـ.ق) در رثای فاتک امیر اخشیدی (متوفای ۳۵۰ هـ.ق) به عنوان یک متن مستقل باید این قابلیت را داشته باشد تا بتواند معرف خود باشد این تعریف حاصل مؤلفه ها و عناصر درون متنی نهفته ای است که انسجام مضمون را فراهم می آورد و اصالت حزن و روح غالب آنرا بر متن تأیید می کند.

۱-۱- بیان مسأله و سؤال تحقیق

این عقیده وجود دارد که عواطف و احساسات ابراز شده در رثاء گا از سر تکلف بوده و نشأتی غیر صادقانه دارد. این اصل از نظر پیشینیان پنهان نمانده است. نمونه بارز آن ضرب المثل معروف جاهلی است که مادر مبتلا به مصیبت فرزند را با آن کس که در ازای مزد می گیرد قابل قیاس نمی داند (فروخ، ۱۹۶۸، ج ۱: ۱۸۳). این که عواطف و احساسات و هیجانات ابراز شده شاعر در متن این مرثیه و حتی مرثیه های شاعران دیگر حقیقتاً منبعث از روحی صادقانه و ارادتی خالصانه و بیانی واقع بینانه باشد اغلب به عنوان یک سؤال در ارزیابی ناقدان از اثر ادبی و از جمله این تحقیق مطرح است. سؤال دیگر این است که آیا این قصیده به عنوان یک واحد منسجم توان آن را دارد که به استناد مندرجات درون متن و نه ملاحظات برون متنی مؤلفه هایی را معرفی کند که اصالت حزن از مؤلفه های درون متنی اش قابل استنباط باشد؟

۱-۲- هدف تحقیق و اهمیت موضوع

هدف از تحقیق آنست که مشخص کند آیا مرثیه مذکور به عنوان یک متن منسجم و قابل اعتناء در درون خود عناصر و ظرایف زبانی، محتوایی و ساختاری قابل توجهی دارد که به تبیین روح غالب بر قصیده کمک کند. هدف دیگر دستیابی به الگوها و مؤلفه های درون متنی است که بتوان به مدد آن الگوها، سایر مصادیق و موارد مشابه را در مسأله مد نظر مورد تحلیل و ارزیابی قرار داد. خبرگی و استادی سراینده این قصیده او را در سلکی از شاعران قرار داده است که برخی ناقدان، شعر او و امثال وی را تنها میراث معاصران برای تقویت بنیه شعری شان می دانند (الجیوسی، ۲۰۰۱م: ۲۲۶). متنی شعرش به زبان زمانه نطق می کند و گویا به خاطر هر انسان است (البستانی، ۱۹۸۶، ج ۳: ۲۳۱). در عظمت شأن متنی و تفوق وی در مرثیه همین بس که ناصیف

الیازجی شاعر شهیر لبنانی که خود مرجع دیگران در مرثیه بود از سنت و روال متنبی در مرثیه پیروی می کرد (الفاخوری، ۱۳۸۵: ۵۶). مرثیه متنبی در رثای فاتک را از معدود مرثیه های متنبی دانسته اند که سیلان عاطفه دارد (أسوار، ۱۳۸۴: ۱۷). برخی ناقدان مرثیه زیبای متنبی در رثای فاتک را انتقام او از ملک اخشیدی مصر قلمداد کرده اند (ضیف، ۱۹۶۰: ۳۰۸). گفتار سخن شناسان در تمجید از شاعر و قصیده مؤید این مطلب است که مرثیه مورد بحث بعنوان یک متن منسجم، شایستگی آن را دارد که مؤلفه های حزن اصیل را در لطایف محتوایی و ظرائف زبانی اش، ارائه دهد و مرجع و الگویی برای تبیین و تحلیل موارد مشابه باشد.

۳-۱- روش تحقیق

این تحقیق با رعایت استقلال متن و اعتماد بر متن واحد از روش تحلیل محتوا برای دریافت میزان اصالت حزن به استناد مؤلفه های مضمونی قصیده بهره جسته است. ابتدا مؤلفه های مضمونی و ساختاری مشخص شده و سپس مورد بحث و تحلیل قرار گرفته است. تحلیل این داده ها استنباط نتایج تحقیق را فراهم کرده است.

۴-۱- پیشینه تحقیق

در پیشینه تحقیق باید از مقاله "صدق و کذب عاطفه در مرثیه های متنبی" نوشته رضا رضایی، محمد شیخ، فراس عسکری در پژوهشنامه ادب غنایی، شماره ۲۵، پاییز و زمستان ۱۳۹۴ نام برد. مؤلفان به تحلیل عوامل قوت و ضعف عاطفه و تبیین همخوانی سخنان پر سوز و گداز با عاطفه صادقانه شاعر پرداخته اند. دیگری مقاله "تحلیل مرثیه غنایی نوشته امید ذاکری منش در پژوهشنامه ادب غنایی، شماره ۳۱ سال ۱۳۹۷ است که نویسنده مرثیه را از دیدگاه نظریه کلامی بررسی کرده و تلاش نموده است مرثیه را حتی الامکان بدون توجه به عوامل برون متنی تحلیل کند. مقاله "بررسی تطبیقی مرثیه های خاقانی و متنبی نوشته سکینه رسمی، الهام محمدقلی اوغلی ارائه شده در همایش انجمن ترویج زبان و ادب فارسی، دانشگاه زنجان، سال ۱۳۹۲ است که به تحلیل محتوای مرثیه های این دو شاعر پرداخته است. در مقالات مذکور نویسندگان به عوامل قوت و ضعف عاطفه، تحلیل بر اساس نظریه کلامی و تطبیق محتوا پرداخته اند ولی در آنها به مؤلفه های درون متنی که به استناد آنها بتوان اصالت حزن را مورد سنجش و ارزیابی دقیق قرار داد اشاره ای نشده است و معیاری ارائه نداده اند که بر اساس آن بتوان مستند و مدلل در مورد اصالت عواطف

واحساسات ابراز شده داوری کرد. در مقاله حاضر هم مؤلفه های درون متنی استخراج و تعریف شده است و هم معیاری ارائه کرده است که هر مرثیه دیگری را بتوان به استناد آن مورد داوری و ارزیابی قرار داد.

۲- بحث و بررسی مؤلفه های مضمونی

مؤلفه های مضمونی گنجینه ای نهفته هستند که شاعر یا نویسنده برای ارائه نوع نگاه خود و ابراز نوع گرایش فکری و عاطفی خود در اختیار مخاطب قرار می دهد. استنتاج و حکم در مورد یک متن اغلب به اعتبار این مؤلفه ها میسر می شود. برای تبیین انسجام و اصالت حزن در مرثیه فاتک به مؤلفه های زیر از جنبه فنی، هنری و مضمونی توجه شده است. این مؤلفه ها عبارتند از: ۱- کیفیت اسناد ۲- دلالت های ساختاری ۳- تعظیم و تکریم ۴- توالی ذکر و دلالت های آن ۵- استطراد. تحلیل و استنتاج اصالت حزن در مرثیه مورد تحقیق بر پایه کیفیت و میزان حضور این عناصر انجام گرفته است.

۱-۲- کیفیت اسناد

بیان مقصود و ارائه آن در قالب گفتار می تواند شیوه های تعبیری مختلفی داشته باشد. کیفیت اسناد نقش بسزایی در موفقیت اسلوب تعبیری دارد و این زمانی حاصل می شود که گفتار متکلم برخوردار از معانی بلاغی، عاطفی و نمایشی موثر باشد. فنا و مرگ، اوج یک موقعیت نامحبوب و ناخوشایند است. اسناد چنین موقعیتی به فردی که نزد شاعر یا گوینده از صداقت، صمیمیت و محبوبیت برخوردار باشد اغلب با ملاحظات خاصی همراه است. تعبیر از موقعیت ناخوشایند مرگ با الفاظی چون: المَیِّتَةُ، الموت، الحَظْبُ الجَلْبِي، الموت الفُجَاءة، التَّوْفَى و مانند اینها همراه است. اسناد مستقیم و بی پرده ی چنین الفاظی به فرد محبوب در قالب جمله یا ترکیبات اضافی در بردارنده صراحتی است که تا حدی خشن، نامهربانانه، دل آزار و ثقیل جلوه می کند. متنبی در قصیده رثائیه خویش بواسطه صمیمیت و محبت نسبت به فرد مورد رثاءت ا بیت دهم از ذکر صریح مرگ و اسناد مستقیم آن به فاتک اجتناب کرده است. این بدان معنی نیست که یادکرد فرد مورد رثاء تا بیت دهم مغفول مانده است بلکه تعبیر و بیان شاعر در هر بیت به طور ضمنی و اشاری ذکر فاتک را در خود دارد. بیان شاعر به گونه ای است که مشتمل بر فراق و حزن است

بدون آن که علت حزن را بیان کند. او در بیت سوم در مقام تعبیرگفتارش را به این مضمون آورده است که:

أَلْتَنُومُ بَعْدَ أَبِيشُجَاعٍ نَافِرٌ   وَ أَلَيْلٌ مَعِيَ وَ الْكَوَاكِبُ ظَلَّلَتْ
المتنبي، (لاتا)، ج: ۲، ۲۶۸)

-پس از ابوشجاع خواب از چشمانم گریزان است. شب رهروی خسته و بریده است و ستارگان لنگ اند.

در این بیت قید "بعد ابی شجاع" مبین فراق و جدایی است ولی صراحت در نوع فراق ندارد. نکته ظریف و بی نهایت بلیغ متنبی در این بیت اسناد و یژگی هایی است که به لیل و کواکب داده است. شاعر ستارگان و شب را مسافرانی قلمداد کرده که به درد سفر مبتلا گشته و از پای افتاده اند تا بطور ضمنی به واقعه مد نظر گوشه چشمی داشته باشد. لطیفه بلاغی قابل توجه دیگر که از ظرایف اسنادی است ای در بیت چهارمنهفته است:

إِنِّي لَأَجْبُنُ مِنْ فِرَاقِ أَحِبَّتِي   وَ تُحِسُّ نَفْسِي بِالْحِمَامِ فَأَشْجَعُ
(همان، ج: ۲، ۲۶۹)

-من از فراق یاران، سخت می ترسم در حالی که در میدان جنگ با وجود احساس مرگ، دلیری می ورزم.

شاعر، احساس مرگ را با عبارت "تُحِسُّ نَفْسِي بِالْحِمَامِ" بیان کرده است. او ابتداء احساس مرگ را به خود اسناد داده است تا بدین وسیله ضمن رعایت برخی شئون اخلاقی و ادبی، مجال را برای اخبار و اسناد مرگ به فاتک فراهم کند. سایه جدایی و روح فراق و بار عاطفی حزن در آغازین بخش قصیده فراگیر و سنگین است تا آنکه تعبیر شاعر در بیت دهم به اسناد صریح لفظ مرگ به فرد مورد رثاء می انجامد:

لَمْ يُرِضْ قَلْبَ أَبِي شُجَاعٍ مَبْلَغُ   قَبْلَ الْمَمَاتِ وَلَمْ يَسْعَهُ مَوْضِعُ
(همان، ج: ۲، ۲۷۰)

-قبل از مرگ، قلب ابوشجاع به هیچ مرتبه ای راضی نبود و هیچ مکانی گنجایش حضور او را در خود نداشت.

با این اسناد صریح، تعبیرات کنایی "فراق أحبّه" و "بعد ابی شجاع"، به معنای حقیقی خود ارجاع و تأویل شد و البته به مدد آن مقدمه ده بیتی که زمینه را به خوبی برای اسناد مرگ به فرد محبوب مدنظر، فراهم کرده بود.

۲-۲-دلالات های ساختاری

ساختار متنوع الفاظ ابزاری دقیق برای ادای معانی و مفاهیم در اختیار مؤلف قرار می دهد. الفاظ به دلیل قرار گرفتن در متن و همچنین دلایل زبان شناسی می تواند حامل معناهای متفاوت باشد (میر حاجی، ۱۳۹۰: ۱۴۷). به عنوان مثال معنای تقابلی، معنای متضادی از یک کلمه که صرفاً ذهن ما بدان معرفت پیدا کرده نیست بلکه باید به کلمه ای که در متن در جایگاه مقابل آن کلمه نیز بکار رفته، توجه شود (همان: ۱۵۰). لطایف معنا شناسی سهم قابل توجهی را در ادای معانی مقصوده دارد از این رو است که درک دلالت های مفهومی نیازمند مفاهیم حوزه زبان شناسی و معنا شناسی می باشد. تنوع ساختار صرفی، وجوه مختلف نحوی و بافت معنادار بلاغی این فرصت را فراهم کرده است تا این مرثیه برای ادای معانی صریح و غیر صریح از ظرافت های نهفته ای استفاده کند. ظرافت هایی که هم در صرف و نحو عربی وجود دارد و هم در معانی و بیان با عنایت ویژه ای دنبال شده است. این بدان جهت است که هدف صرفاً انتقال پیام نیست، چگونگی انتقال پیام نقش اساسی تری نسبت به اصل پیام دارد.

۲-۲-۱-دلالات های محتوایی و دستوری

باید توجه داشت که ساختار صرفی و نحوی به تنهایی از پس مأموریت تأدیه معانی بر نمی آید مگر آن که ناظمی ماهر و سخنوری بلیغ، نظام بخشی آن موضوع را به عهده داشته باشد. و چه کسی بهتر از متنی که به قول قاطعانه خودش:

أناالذی نظراً الأعمى الی ادبى وأسمعتکلماتی من به صمم

أَنَامُ مِلاً جُفُونِي عَن شَوَارِدِهَا وَيَسْمَهُرُ الْخَلْقُ جَرَّاهَا وَيَخْتَصِمُ
(همان، ج ۳: ۳۶۷)

- من کسی هستم که نابینا (فیلسوف معره) چشم به ظرافت های ادبی من دارد سخن من ناشنویان را شنوا می سازد.

- آنگاه که قصیده ای بسرایم بی هیچ دغدغه چشم بر هم می نهم و حال آن که خلق (رقبای ادیب و لغوی و سخندان) به تحلیل و بحث در ساختار لفظ و معنی آن به مشاجره نشسته اند. دلالت های مفهومی عمیقی در الفاظ مرثیه فاتک وجود دارد. این دلالت ها از جمله عوامل نهفته ای هستند که انسجام درونی قصیده را شکل می دهند. برای توضیح و تبیین دلالت ها، به توضیح دلالت های لفظی بیت مطلع قصیده بسنده می شود:

الْحَزَنُ يُقْلِقُ وَ التَّجَمُّلُ يَرْدَعُ وَالْذَّمُّ يَبْنَهُمَا عَصِيٌّ طَيِّعُ
(المتنبي، ج ۲: ۲۶۸)

- این غم هجوم بی تابی هاست ولیک صبوری به جدال با آن برمی خیزد و اشک حیران که کدام را فرمان برد.

ظرافت های نهفته معنایی با خبرگی و مهارت مؤلف یا سراینده در مطلع مرثیه قابل ملاحظه است. مطلع قصیده با کلمه الحزن آغاز شده است. حرف تعریف الف و لام در الحزن، مفهومی معادل اسم اشاره هذا در ابتدای حزن دارد. گویی عبارت در اصل هذا الحزن بوده است. مشارالیه غمی است که بوقوع پیوسته و آن غم، غم مرگ فاتک است. اما معنای دیگری که از این الف و لام، مستفاد و مفهوم است کلمه ای است جایگزین که در اصل مضاف الیه حزن بوده است. آن معادل، ضمیر یا اسمی محذوف بوده است که الف و لام جایگزینش گردیده است و بار معنایی آن را تحمل و ایفاء کرده است. با این بیان و با لحاظ آن مضاف الیه معنای "الحزن": غم من یا غم از دست دادن فاتک خواهد شد. افاده معنای مذکور حاصل حضور الف و لام در این متن است و با تغییر موضع، نوع دلالتش هم تغییر پیدا خواهد کرد. گویا شاعر قصد آن داشته است تا با قرار دادن ستاره پر فروغ این نوع الف و لام بر مطلع قصیده فضای قصیده را از لحظه نخست سرایش به یاد فاتک فروزان و روشن نگه دارد. او اگر چه که به صراحت از فاتک نام نبرده است ولی

۱۲۷ | The Thematic Coherence and the Components of Grief Originality in Elegy

قرائن لفظیه خوب از عهده این مهم برآمده اند. کلمه قابل تأمل دیگر در بیت مطلع، کلمه "التجمل" است. تجمل از نظر معنایی به صبر کنترل شده و یا از خود صبوری نشان دادن اطلاق می شود. صبوری نشان دادن با صبر متفاوت است. شاعر معتقد است این مرگ جایی برای صبر نگذاشته است و اگر صبوری مشاهده می شود آن تکلف و تظاهر است، تظاهری که قُبْح جَزَع و فزع در منظر عام را مخفی و مستور نگه می دارد.

در مصراع دوم بیت، نیز "الدَّمْعُ" با الف و لامی چون الف و لام مذکور در حزن، همان دلالت های معنایی را ابلاغ می کند. اما نکته ظریف تر در قید "عَصِيٌّ طَيِّعٌ" در مصراع دوم نهفته است. این قید تبیین حال اشک نافرمانبر شاعر است. توضیح نحوی قید مذکور این نکته نهفته را آشکار خواهد کرد. در مورد نقش نحوی "عَصِيٌّ طَيِّعٌ" برخی شرح ها عصی را خبر اول و طیع را خبر دوم گرفته اند (رضایی هفتادری، ۱۳۸۹: ۴۱۳). ولی باید اذعان کرد که این دو، باهم مشترکاً خبر واحد هستند و نمی توان بین عصی و طیع، فصل و فاصله ای قائل شد. مؤید این سخن تلمیح موجود در کلمه "یتنازعان" در بیت دوم است:

يَتَنَازَعَانِ دُمُوعَ عَيْنٍ مُسْتَهْدٍ هَذَا يَجِيءُ بِهَا وَ هَذَا يَرْجِعُ
(المتنبي، ج ۲: ۲۶۸)

لفظ "یتنازعان" صرف نظر از معنای لفظی اش به قاعده مشهور تنازع در نحو تلمیحی ملیح و دلالتی ضمنی دارد. در آن قاعده بین دو عامل بر سر معمول واحد، نزاع می باشد. به استناد این تلمیح و انتقال آن به مفهوم بیت می توان ستیزه ای مستمر بین اصرار اندوه بر ریزش اشک و مقابله صبر بر توقف آن را در ذهن به تصویر کشید. در تنازع حد یقف وجود ندارد تا مشخص کند که این مرز، واسط و حائل بین دو وضعیت متداخل است. برای توضیح تداخل صفات که تعیین مرز بین آنها دشوار است به مضمون "کرّ و فرّ و اقبال و ادبار" از معلقه امرء القیس شاعر معروف جاهلی بسنده می شود که در وصف مرکب تنومند و گریز پایش که صبحگاهان او را به شکار می برد، گفته است:

وَقَدْ أَغْتَدِي وَالطَيْرُ فِي وَكَنَاتِهَا بِمَنْجَرٍ قِيدِ الْأَوَابِدِ هَيْكَلِ

مِکْرٍ مِفْرٌ مُقْبِلٌ مُدْبِرٌ مَعَاً   کجلمودِ صخرٍ حَطَّه السَّيْلُ مِنْ عِلِّ
(زوزنی، ۱۹۹۰: ۳۶)

شاعر با افزودن قید "معاً" در پایان اوصاف "مِکْرٍ مِفْرٌ مُقْبِلٌ مُدْبِرٌ" بر تداخل اوصاف صحه گذاشته است. نکته آن است که شاعر هیچ فرصت زمانی برای بازتخصیص این ویژگی ها یعنی کَرّ از فَرّ و اقبال از ادبار و همه از هم قرار نداده است. کلمه "یتنازعان" در بیت متنبی دقیقاً همان نقش معنایی قید "معاً" در بیت امرءالقیس را در ابلاغ تداخل اوصاف بر عهده دارد. به جهت همین بار معنایی اگر ترکیب "عَصِيٌّ طَيْعٌ" با هم خبر واحد تلقی شود بهتر است تا خبر اول و دوم. از سوی دیگر تلقی خبر واحد، حزن را اصیل تر و غم را راسخ تر و عمیق تر می نمایاند.

۲-۳- تعظیم و تکریم

یکی از مؤلفه های اصالت حزن، ارجمندی و عزتی است که در بیان شاعر نسبت به فرد مورد رثا ابراز شده است. رابطه بین فاتک و متنبی رابطه ای مبتنی بر دوستی است بدون آن که حتی همدیگر را دیده باشند. در تعبیرات شاعر جلوه این دوستی ماهیتی متمایز دارد. تصویرها و تعبیرها و قیده‌های بکار گرفته شده تصویر فردی عظیم القدر را ارائه می دهد. تعبیر هم شوکت افزای است و قیده‌ها در نهایت ایجاز از بلاغتی تام برخوردار است. در بیت نهم شاعر برای باور پذیر ساختن موضوع به اخبار گذشتگانی چون فراعنه تمثیل جسته است. البته تناسب شخصیت مورد مثال ممکن است نوعی مغایرت در انطباق احوال را تداعی کند ولی شاعر همه را هرچند قدرتمند صرف نظر از نحوه عملکردشان در برابر مرگ خلع سلاح می داند:

أَيْنَ الْأَذَى الْهَرَمَانَ مِنْ بُنْيَانِهِ   مَا قَوْمُهُ مَا يَوْمُهُ مَا الْمَصْرَعُ
(المتنبی، ج: ۲: ۲۷۰)

-کجاست بانی اهرام؟ کجایند اصحاب واقوامشان؟ کی مرد؟ چگونه مرد؟

شاعر با طرح استفهام های مکرر -چهار جمله پرسشی متوالی- و البته نه از سر تعجب، آنگونه که شارح دیوان، استفهام را درمعنای تعجب دانسته است (همانجا) و بلکه استفهام در معنای تذکر، تسلّی نفس و توجه دادن خود و خواننده به قدرت تخریبی زمانه و روزگار است، زمانه ای

که نخست خود اینها و بعد هم آثارشان را کهنه و مندرس ساخته است. عدم تناسب احوال شخصیت های مورد مثال را لطیفه ای بلاغی تفسیر می کند و آن نکته این است که فرد مورد رثاء در نیت شاعر شأنی کمتر از شأن ملوک ندارد. مؤید این سخن ستایشی است که شاعر در بیت های ۳۸ و ۳۹ یعنی بیت های ماقبل آخر قصیده، فرد مورد رثاء را بدان موصوف گردانده است:

إِنْ حَلَّ فِي فُرسٍ فَفِيهَا رُبُّهَا   كِيسرى تَذَلُّ لَهُ الرِّقَابُ وَ تَخْضَعُ
أَوْ حَلَّ فِي رومٍ فَفِيهَا قَيْصِرٌ   أَوْ حَلَّ فِي عُربٍ فَفِيهَا تَبَّعُ.
المتنبي، ج ۲: ۲۷۷)

فاتک اگر در میان فارسی ها قرارگیرد ارباب شان است و اگر در میان رومی ها قیصر آنها و در میان عربها تبع شان است.

البته باید افزود اولاً: معنایی که برای دو بیت ذکر شد، تماماً وافی به مقصود سراینده نیست و بار معنایی دو بیت بیشتر از اینهاست. در حقیقت بیت از ایجازی بلاغی و لطیف برخوردار است. در توضیح مطلب باید گفت که در جمله شرطی اولکلمه "رُبُّها"، و قید "تَذَلُّ لَهُ الرِّقَابُ" و "تَخْضَعُ"، فقط مختص این بیت نیست بلکه این کلمه و این قید بنا بر قواعد دستوری دقیقاً بر جمله شرطی دوم و سوم نیز باید حمل شود. لذا این ظاهر موجز از نظر محتوا مفصل است و از نظر بلاغت بر معانی ثانویه ای چون مطابقت کلام با مقام و تعظیم شأن فرد مورد رثاء دلالت می کند. ثانیاً: کسری و قیصر و تبع در جمع شاهان، پادشاهانی خاص هستند چون خاص بودن فرعون. این سه صفت، برای این سه گروه از شاهان، انحصاری است. آنها درصنف ملوک عام جای ندارند گویا الهه مُلک هستند و اقتداری اختصاصی دارند. این در حالی است که عظیم ترین و مقتدرترین و بخشنده ترین شخصیت سیاسی مورد مدحش یعنی سیف الدوله، از حیطة صفاتی چون بحر و آسد و حُسام فراتر نرفته است. از دیگر مؤلفه های انسجام این است که تعظیم و اجلال تا پایان قصیده به ضعف نگراید و به طریق توصیف از مدار اقتضای حال منحرف نگردد. برای ضعف تعظیم و اجلال بد نیست به نمونه ای از انحراف سخن از مقتضای حال در مرثیه ای که متنبی در رثای مادر سیف الدوله سروده، اشاره شود. قصیده در وصف بانوی مورد اشاره مشتمل بر توصیفات ظریف و عبارت پردازی های با شکوه است. اما قوت طبع و اوج گرفتن و

فیضان معنا بناگاه شاعر را به ورطه ای انداخته است که برازندگی معنا را بر اساس اقتضای حال از بین برده است. به دو بیت ۱۸ و ۱۹ آن مرثیه توجه شود:

سَقَى مَثَوَاكِ غَادٍ فِي الْعَوَادِي نَظِيرُ نَوَالٍ كَقَكِّ فِي النَّوَالِ
لِسَاحِيهِ عَلَى الْأَجْدَاثِ حَفَشٌ كَأَيْدِي الْخَيْلِ أَبْصَرَتِ الْمَخَالِي
همان، ج: ۳، ۱۳)

- باران های صبحگاهی قبرت را سیراب کند بارانی که فیضانش چون فیض دست بخشنده توست.
- ابری که بارانش همه چیز را شسته و با خود ببرد و شدت اصابت قطراتش بر زمین چون اصابت سم ستورانی باشد که به طرف آخور می دوند.
شارحان این سخن متنبی "كأيدي الخيل أبصرت المَخَالِي" را سخنی سرد و خنک دانسته اند (همان، ج: ۳، ۱۴). این سخن یعنی دویدن اسبان به سوی آخور در مقامی چون رثای مادر سیف الدوله نه مطابقتی با مقتضای حال دارد که فضای مرثیه به غبار سم ستوران آغشته گرداند و نه مرثیه اقتضای ذکر چنین لفظ مستهجنی را دارد.

۴-۲- توالی ذکر و استطراد

یکی از مؤلفه های حزن اصیل استمرار یاد فرد مورد رثا در مطاوی مرثیه می باشد. به دلایل مختلف ملاحظه شده است که در برخی مرثیه ها، یادکرد فرد مورد رثاء کم رنگ و یا مغفول و بی رنگ مانده است. مؤلفه استمرار ذکر در تمام ۴۵ بیت قصیده در رثای فاتک، از ابتداء تا پایان بلاانقطاع و به توالی و با الوان متنوع و هر کدام با لطایف خاص خود قابل ملاحظه است. ذکر فاتک گاهی با اسم خاص است گاه با ضمیر خطاب و گاهی با ضمیر غایب، گاه با قرائن لفظیه و گاهی با قرائن تلویحی حالیه و مقامیه مستمر گشته است. اسلوب خطاب مهمترین و بارزترین این نوع یادکرد است. فراخوانی با ضمیر خطاب پویائی و به اصطلاح نمایشی درخشش و تابناکی خاصی را به صحنه نمایش تزریق کرده است. خطاب اغلب نماینده حضور واقعی و حضور قلبی طرفین خطاب محسوب می شود. در مرثیه مورد بحث، ذکر فاتک با ضمیر خطاب از بیت چهاردهم شروع شده و تا بیت بیست و یکم ادامه دارد. در بیت چهاردهم سه بار:

النَّاسُ أَنْزَلُ فِي زَمَانِكَ مَنْزِلًا   مِنْ أَنْ تُعَايِشَهُمْ وَقَدْ رَكَّ أَرْفَعُ
(همان، ج: ۲، ۲۷۲)

-مردم زمانه تو پست تر از آنند که تو در میانشان زندگی کنی زیرا مرتبه تو از آنان بالاتر است.

در بیت ۱۵ پنج بار آمده است:

بَرْدٌ حَشَايَ إِنْ أَسْتَطَعْتَ بِلَفْظِهِ   فَلَقَدْ تَضُرُّ إِذَا تَشَاءُ وَتَنْفَعُ
(همان، ج: ۲، ۲۷۲)

-دلم را ولو با گفتن کلمه ای تسکین بده؛ زیرا تو اگر اراده کنی (به دشمنان) زیان و (به دوستان) سود می رسانی.

این ذکر در بیت ۱۶ یک بار، در بیت ۱۷ دو بار، در بیت ۱۸ یک بار، در بیت ۱۹ دو بار و در بیت ۲۰ سه بار، در بیت ۲۱ یک بار و در بیت ۲۲ چهار بار مکرر گشته است. ابیات میانی قصیده تقریباً بمنزله قلب قصیده است. کثرت ذکر با ضمیر خطاب در ابیات میانی این قصیده گویی استعاره گونه ای از در قلب بودن فاتک و حضور قلبی او نزد شاعر است. حضور فراگیر صمیمانه و ذکر به صورت اسم خاص، ذکر به صورت ضمیر غایب و ذکر به صورت تلویحی و ضمنی، تکمیل گردیده است. قالب قصیده فضایی مناسب برای استطراد است. استطراد انتقال گوینده از یک معنا به معنایی دیگر است به جهت مناسبتی که بین این دو معنا وجود دارد (قزوینی، ۱۹۸۹: ۴۹۷). البته متکلم پس از خروج به موضوع اصلی برگشته آن را ادامه می دهد. استطراد نوعی انفصال و گریز و دور شدن از موضوع است که اگر با دقت نظر و ظرایف خاص خود همراه نباشد به انسجام مضمونی و بافت متحد قصیده خلل وارد می کند. این زمانی رخ می دهد که شاعر در موضوع مستطرد، عمیق شده و حد معقول و منطقی را در پرداخت موضوع رعایت نکند. در این مرثیه خروج از موضوع به هجو با استطرادی زیبا از بیت ۲۹ تا ۳۴ رخ داده است. نکته مهم در این خروج توجه به نوع مناسبتی است که شاعر به قصد آن، خروج را انجام داده است. ضمن آن که در همین ابیات هم توالی ذکر به مدد قرائن لفظی قطع نشده است. در استطراد مورد بحث، شاعر از ستایش فاتک به هجو کافور اخشیدی امیر مصر منتقل شده است. غرض از انتقال

یاد آوری ستمی است که کافور در حق ابوشجاع فاتک روا داشته بود. شاعر با این استطراد ظریف به قصد مقارنه و مقایسه، فضیلت فاتک را بر کافور نشان داده است. استطراد موجود در این مرثیه نه تنها بر بافت منسجم قصیده اثر سوء نگذاشته است بلکه استحکام بافت به مدد لطیفه ای بلاغی یعنی تقارن و قرینه سازی بارزتر و متین تر جلوه کرده است. می توان گفت استطراد نمایش و ارائه دور نمای مجلل صحنه به مخاطب بوده و تلاش هنرمندانه ای محسوب می شود که شاعر برای تعظیم و تجلیل فرد مورد رثاء بکار برده است.

۳- نتیجه

برآیند تحلیل مؤلفه های درون متنی که انسجام مضمونی این قصیده را فراهم کرده بود دلالت بر این امر می کرد که شاعر، اقتناع عقلی را جایگزین انگیزش عاطفی کرده بود. او با برجسته کردن امتیازات فرد مورد رثاء در سطوح مختلف گفتاری و هنری او را شایسته تمجید دانسته است. استفاده از ابزارهای زبانی همراه با منانت اسلوب و قوت تعبیر بیشترین سهم را در استحکام بافت متن و تادیه معانی مورد نظر شاعر ایفاء کرده بود. تحلیل و توضیح مؤلفه های ساختار دستوری نشان داد که معانی نهفته در الفاظ و صورتهای تعبیری بیشتر از آن چیزی بود که ظاهر الفاظ آنها را نشان می داد. ساختار نحوی و بلاغی متضمن معانی ثانویه ظریفی بود که ضمن دلالت بر تعظیم و تکریم، استمرار یاد فرد مورد رثاء را در بافت عمودی و افقی متن مرثیه پویا و زنده نگه می داشت. استطراد بر اساس کارکرد تقابلی باعث شده بود تا فضیلت های فرد مورد رثاء ممتاز و ویژه جلوه کند. ساختار ابیات و چینش الفاظ در این مرثیه اغلب با ظرافتی همراه بود که گویا با برهانی عقلی مواجه هستید، برهانی که در آن صغری و کبرایی نهفته بود که ناگزیر کلام را برای استنتاج منطقی مهیا می کرد. بر اساس تحلیل مؤلفه های درون متنی، حزن اصیلی که در این مرثیه عمیقاً متجلی بود ناشی از فیضان عاطفه و اسباب معمولی حزن نبود بلکه حزن منبعث از عقلانیتی بود که از تأملات صادقانه شاعر سرچشمه گرفته بود.

۴-منابع

۱. أسوار، موسی، *چکامه های متنبی*، چاپ اول، تهران: هرمس، ۱۳۸۴.
۲. البستانی، فؤاد افرام، *المجانی الحدیثه عن مجانی الاب شیخو*، الطبعة الثالثة، بیروت: دار المشرق، ۱۹۸۶.
۳. الجیوسی، سلمی الخضراء، *الإتجاهات و الحركات فی الشعر العربی الحدیث*، ترجمه الدكتور عبدالواحد لؤلؤة، الطبعة الأولى، بیروت: مرکز دراسات الوحده العربیه، ۲۰۰۱م.
۴. داد، سیما، *فرهنگ اصطلاحات ادبی*، چاپ هفتم، تهران: انتشارات مروارید، ۱۳۵۹.
۵. ذاکری منش، امید، *تحلیل مرثیه غنایی*، پژوهشنامه ادب غنایی، دوره ۱۶، شماره ۳۱، صص ۸۶-۶۷، دانشگاه سیستان و بلوچستان، پائیز و زمستان، ۱۳۹۷.
۶. رضایی، رضا، محمد شیخ، فراست عسکری، *صدق و کذب عاطفه در مرثیه های متنبی*، پژوهشنامه ادب غنایی، دوره ۱۳، شماره ۲۵، صص ۶۰-۴۵، پائیز و زمستان ۱۳۹۴.
۷. رضایی هفتادری، غلامعباس، حسن زاده نیری، *شرح گزیده دیوان متنبی*، چاپ سوم، تهران: انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۸۹.
۸. زوزنی، حسین بن احمد، *شرح المعلقات السبع*، پیشاور: رشیدی، ۱۹۹۰.
۹. ضیف، شوقی، *الفن و مذاهبه فی الشعر العربی*، مصر: دارالمعارف، ۱۹۶۰م.
۱۰. الفاخوری، حنا، *الجامع فی تاریخ الأدب العربی*، الأدب القدی، الطبعة الثالثة، قم: منشورات ذوی القربی، ۱۳۷۹.
۱۱. فروخ، عمر، *تاریخ الأدب العربی*، الطبعة الخامسة، بیروت، لبنان: دارالعلم للملایین، ۱۹۶۸م.
۱۲. قزوینی، خطیب، *الایضاح فی علوم البلاغه*، شرح و تعلیق عبدالمنعم الخفاجی، بیروت لبنان: الشرکه العالمیه للکتاب، ۱۹۸۹م.

۱۳. الممتنّی، احمد بن الحسین، **الدیوان**، شرح ابوالبقاء العکبری، ضبط و تصحیح مصطفی السقا،

ابراهیم الأبیاری، عبدالحفیظ شلبی، لبنان: دارالمعرفه (لاتا).

۱۴. میرحاجی، حمید رضا و جلال مرّامی و رضا امانی، **کاربرد معنا شناسی اصل تعادل**

ترجمه واژگان در فرآیند ترجمه، نشریه ادب عربی دانشگاه تهران، سال ۳، صص ۱۶۴-

۱۳۷، شماره ۲، پاییز ۱۳۹۰.

۱۵. ناظمیان، هومن، **از ساختارگرایی تا قصه**، چاپ اول، تهران: انتشارات امیر کبیر، ۱۳۹۳.